

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΚΟΙΝΗ ΓΝΩΜΗ

52.—Τὸ ὅτι ὁ ἀτομικισμός, ὅστις θεωρεῖται διέπων ἢ ἔστω καὶ ἐγκαι-
νιάσας ἀπλῶς τὴν ἐποχὴν μας, οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν θρίαμ-
βον τοῦ ἀληθῶς ἀτομικοῦ, τὸ ὅτι οὗτος ὑπάρχει μόνον κατ' ἐπίφασιν
ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει σημαίνει ἀπλῶς τὴν χειραφέτησιν τοῦ ἐξωτερι-
κῶς «σκοπίμου» καὶ οὐχὶ τοῦ ἐσωτερικῶς «ἀναγκαίου» εἰς τὴν ψυχὴν
τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς φορέα
τοῦ τοιούτου «ἀτομικισμοῦ» ἀνεδείχθη ἡ αὐτὴ τάξις, ἡ ὁποία ἐμφανί-
ζεται καὶ ὡς ὁ κύριος—ἐὰν οὐχὶ ὁ μόνος—παράγων ἄλλου φαινομένου
χαρακτηρίζοντος ἰδιαιτέρως τὴν ἐποχὴν μας: τοῦ φαινομένου τῆς κοι-
νῆς γνώμης. Ὅχι μόνον ὁ λεγόμενος ἀτομικισμός, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινὴ
γνώμη γνωρίζει ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐγνώρισε κατ' ἀρχὰς κυρίως
ὡς φορέα τῆς τὴν ἀστικὴν τάξιν. Τὸ ὅτι ἡ γένεσις τοῦ φαινομένου τῆς
κοινῆς γνώμης συνεδέθη κυρίως πρὸς τὴν ἀστικὴν τάξιν, τοῦτο ὀφεί-
λεται εἰς δύο λόγους, περὶ ὧν ἰδιαιτέρως θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω.
Ἐἷς ἐκ τῶν λόγων τούτων ὑπῆρξε τυχαῖος: εἶναι ἡ πρόοδος τῆς τυ-
πογραφίας. Ἐτερος ὑπῆρξε συμπτωματικὸς καὶ ἀναγκαῖος: ἡ ἀστικὴ
τάξις εἶναι ἡ τάξις ἐκείνη, δι' ἧς κυρίως ἐπεχειρήθη καὶ κατωρθώθη
ἐν πολλοῖς ἡ λογικοποίησις τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλή-
λους. Ἡ κοινὴ γνώμη προὔπεθεσε τὴν λογικοποίησιν ταύτην ἢ ἐν πά-
σῃ περιπτώσει τὴν πρὸς αὐτὴν κατευθυνομένην τάσιν, διότι—ὡς θὰ
ἴδωμεν κατωτέρω—ἡ κοινὴ γνώμη προσανατολίζεται εἰς κριτήρια λο-
γικά, εἰς τὸ ὀρθόν, δηλαδὴ ἀπευθύνεται οὐχὶ πρὸς τὸ αἰσθημα, ἀλλὰ
πρὸς τὴν λογικὴν.

53.—Ἐὰν θελήσωμεν νὰ ὁρίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀμέσως συλ-
ληπτῶν, ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων τῆς καὶ στοιχείων τὴν κοινὴν γνώ-
μη, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὕτη εἶναι ἢ ἐν συγκεκριμένῃ τινὶ κοι-

νωνία σχηματιζομένη γνώμη, δι' ἧς δεσμεύεται εἰς τὰς πράξεις του ἕκαστον τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ταύτης, χωρὶς ἐν τούτοις τὸ φέρον αὐτὴν ὑποκείμενον νὰ εἶναι δυνατὸν συγκεκριμένως νὰ προσδιορισθῆ. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος εἶναι βεβαίως ἀτελέστατος καὶ διευτεπώθη μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἡ πρόχειρος βάσις, ἀφ' ἧς θὰ ὀρμηθοῦν αἱ περαιτέρω παρατηρήσεις μας. Ἐκάστη τῶν λέξεων, δι' ἧς ἀπηγορεύθη ὁ ἀνωτέρω ὁρισμὸς, χρήζει ἐπεξηγήσεων. Οὐδεμία τούτων ἐκφράζει σαφῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράσῃ. Ἄς ἐπιχειρήσωμεν νὰ καταστήσωμεν σαφέστερον τὸν δοθέντα ἤδη ὁρισμὸν.

Ἐίπομεν, ὅτι τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς φορεὺς τῆς κοινῆς γνώμης, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ πλήρως. Τί πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐξ αὐτοῦ; Ἀπροσδιορίστου ὄντος τοῦ ὑποκειμένου τῆς, προστατεύεται ἡ κοινὴ γνώμη διὰ τοῦ ἀνευθύνου καὶ ὀδηγεῖ κατ' ἀκολουθίαν πολλάκις εἰς παρεκτροπὰς, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν βαρύτερον ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ δέσμευσις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ αὕτη, μὴ ὀφειλομένη εἰς ὑπευθύνως διατυπωμένην προσταγὴν, δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὴ εἰ μὴ μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ δεσμευθῆ. Τί σημαίνει ὅμως τὸ τελευταῖον τοῦτο; Σημαίνει ἄρα γε ὅτι ὁ ἔξαναγκασμὸς, τὸν ὁποῖον ἀσκεῖ ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι μόνον ὀνομαστικὸς καὶ δὲν ὑπάρχει πράγματι; Ὁχι! Λέγοντες, ὅτι αὕτη δὲν δεσμεύει εἰ μὴ ἐκεῖνον, ὅστις θέλει νὰ δεσμευθῆ ὑπ' αὐτῆς, ἐννοοῦμεν ἀπλῶς—ἢ μᾶλλον: πρωτίστως—, ὅτι ἡ δεσμευτικὴ τῆς δύναμις ἐμφανίζεται ἐστερημένη νομικοῦ κύρους. Ὁ ἔξαναγκασμὸς, τὸν ὁποῖον ἀσκεῖ ἡ κοινὴ γνώμη, ἰσχύει μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν θέλει τις νὰ ὑποστῆ τὰς συνεπείας τῆς παραβάσεως τῶν προσταγῶν τῆς. Ἡ παράβασις ὅμως αὕτη δὲν συνεπάγεται εἰ μὴ μόνον τὴν εἰδικὴν ἐκείνην δίωξιν, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ πνεῦμα τῆς, δίωξιν, ἣτις οὔτε νομικὴ εἶναι, οὔτε ὡς ἠθικὴ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ, δεδομένου, ὅτι ἡ τελευταία αὕτη πηγάζει ἔσωθεν καὶ οὐχὶ ἔξωθεν. Ὁ παραβαίνων τὰς προσταγὰς τῆς κοινῆς γνώμης πρέπει ἀπλούστατα (καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκδηλουμένης διώξεως) νὰ παραιτηθῆ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία διέπεται ὑπ' αὐτῶν, κοινωνίαν ἀνθρώπων, οἵτινες ἀποδίδουν σημασίαν εἰς τὴν τήρησιν τῶν προσταγῶν τούτων. Ἐφ' ὅσον θέλει νὰ εἶναι μέλος καὶ ἀποδίδει σημασίαν εἰς τὸ νὰ μετέχῃ τῆς ὑπ' αὐτῶν διαπομένης κοινωνίας, δὲν εἶναι δυνατὸν εἰ μὴ νὰ ὑφίσταται τὸν καταναγκασμὸν τῆς κοινῆς γνώμης.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὀδηγούμεθα εἰς τὴν πλήρη καὶ καθαρὰν διάκρι-

σιν τῆς ἐννοίας τῆς κοινῆς γνώμης ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου. Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε σαφῶς. Ἐν ᾧ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελῆ αὕτη ἐν ἓκ τῶν κυρίων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, δὲν ἠρευνήθη ὅμως ἀρκούντως. Τὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου — καὶ ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ μᾶλλον γνωστὰ καὶ θεμελιώδη, ὡς τὰ τοῦ Stammler, τοῦ Radbruch, τοῦ Sauer, τοῦ Binder καὶ ἄλλων — ὁρίζουν τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου κατὰ τρόπον διακρίνοντα ταύτην ἀπλῶς ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἠθικῆς, τῆς ἐθιμοτυπίας ἢ καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς αὐθαιρεσίας, χωρὶς νὰ ἐρευνοῦν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς κοινῆς γνώμης. Καὶ ὅμως: ἡ κοινὴ γνώμη ἀποτελεῖ σύνολον κανόνων ἀποβλεπόντων εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, κανόνων, οἱ ὅποιοι οὔτε πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς, οὔτε πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἐθιμοτυπίας ταυτίζονται. Ὅ,τι βεβαίως διακρίνει θεμελιωδῶς τὴν κοινὴν γνώμην ἀπὸ τοῦ δικαίου συνιστᾷ — ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω — ταυτοχρόνως τὴν συγγένειαν τῶν κανόνων αὐτῆς πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἐθιμοτυπίας. Ἡ συγγένεια ὅμως αὕτη εἶναι μόνον μερικὴ. Ἡ κοινὴ γνώμη δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὴν ἐθιμοτυπίαν. Ἄς ἐπιχειρήσωμεν λοιπὸν νὰ προβῶμεν εἰς διάκρισιν τῶν διαφόρων τούτων σφαιρῶν ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἀπ' ἀλλήλων.

54. — Εἶπομεν ἤδη, ὅτι τὸν ἑξαναγκασμὸν τῆς κοινῆς γνώμης ὑφίσταται μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θέλει πράγματι νὰ εἶναι μέλος τῆς ὑπὸ τῶν προσταγῶν τῆς διεπομένης κοινωνίας ἀνθρώπων. Ὁρμώμενοι ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης, δεόν νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα: Ὅ,τι διακρίνει θεμελιωδῶς τὴν κοινὴν γνώμην ἀπὸ τοῦ δικαίου εἶναι τοῦτο: ὅτι ἔξω τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει τόπος ἐλευθέρας δράσεως τοῦ ἀτόμου, ἐν ᾧ ἔξω τῆς κοινῆς γνώμης ὑπάρχει τόπος πλήρους ἐλευθερίας, τόπος, ὁ ὁποῖος, καὶ ἐὰν δὲν εἶναι ὑπὸ τῶν πλείστων ἀνεκτός, δὲν εἶναι πάντως ἀθέμιτος καὶ ἀπηγορευμένος. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ταυτίζεται μάλιστα ὁ χαρακτήρ τῶν προσταγῶν τῆς κοινῆς γνώμης πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν κανόνων τῆς ἐθιμοτυπίας. Ἀμφότεραι, κοινὴ γνώμη καὶ ἐθιμοτυπία, δεσμεύουν μόνον ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν διεπομένην κοινωνίαν, δηλαδὴ εἰς τὸν ὠρισμένον ἐκεῖνον κύκλον ἀνθρώπων, ὅστις διέπεται ὑπ' αὐτῶν.

Τὸ ὅτι τὸ δίκαιον διακρίνεται τῆς ἐθιμοτυπίας ὡς πρὸς τὸ ἀνωτέρω ὁρισθὲν σημεῖον δὲν εἶναι βεβαίως γενικῶς παραδεδεγμένον. Ὑπάρχουν μάλιστα τινὲς — ὡς π.χ. ὁ G. Radbruch —, οἱ ὁποῖοι δὲν θεωροῦν κατ' ἀρχὴν δυνατὴν τὴν διάκρισιν τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐθιμο-

τυπίας. Ὁ Radbruch εἰδικῶς ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ ἐθιμοτυπία δὲν ὑπάρχει ὡς ἰδιαιτέρα ἔννοια, ἀλλ' ὅτι ἀποτελεῖ ἀνόητον προῖον κράματος καὶ συγχύσεως τῆς νομικῆς μετὰ τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων.¹ Ὁ ἀνωτέρω ἐπιχειρηθεὶς τρόπος διακρίσεως τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐθιμοτυπίας — (διακρίσεως, ἥτις, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Radbruch, εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι δυνατὴ) — βασίζεται κυρίως ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τοῦ Rudolf Stammler. Διὰ τῶν ἐρευνῶν τούτου, τῶν ὁποίων τὰ πορίσματα υἱοθέτησε καὶ συνεπλήρωσεν ἐν πολλοῖς παρ' ἡμῖν ὁ Τριανταφυλλόπουλος, ἐπεχειρήθη ἡ σύλληψις τοῦ στοιχείου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον διακρίνει τὸ δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐθιμοτυπίας.² Τὸ δίκαιον εἶναι, κατὰ τὸν Stammler, ἡ ἀφ' ἑαυτῆς κυρίαρχος βούλησις, δηλαδή ἡ βούλησις, τῆς ὁποίας ὁ δεσμευτικὸς — ἢ, ὅπως λέγει καὶ ἐπιμένει νὰ λέγη ὁ Stammler, ὁ ἐνωτικὸς — χαρακτήρ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς θελήσεως ἐκείνου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνονται οἱ κανόνες του. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἰσχύει ἐν σχέσει πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἐθιμοτυπίας. Τὸ δίκαιον ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοὺς κανόνας του, χωρὶς νὰ ἐρωτᾷ, εἰάν θέλουν ἢ ὄχι νὰ ὑπαχθῶν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑπαγορευομένην ἔνωσιν. Ἡ ἐθιμοτυπία ἀπ' ἐναντίας προσκαλεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ἐνωθῶν ὑπὸ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὁ μὴ ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν πρόσκλησιν ταύτην, δὲν ἀνήκει ἀπλούστατα εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀποδίδουν σημασίαν εἰς τὸ νὰ ἀκολουθῶσι τοὺς κανόνας τῆς ἐθιμοτυπίας. Ἡ ὑπὸ τοῦ Stammler ἐπιχειρηθεῖσα διάκρισις αὕτη εἶναι, καθ' ἡμᾶς, τελείως ἐπιτυχῆς καὶ ἀποδίδει ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πάντες αἰσθανόμεθα — χωρὶς βεβαίως νὰ εἶναι δυνατόν καὶ νὰ διατυπώσωμεν ἐκάστοτε συνειδητῶς —, ὅταν εὕρισκόμεθα ἐνώπιον προσταγῆς τινος τῆς ἐθιμοτυπίας. Πάντες αἰσθανόμεθα, ὅτι ἔχομεν τὸ δίκαιωμα νὰ ἐκλέξωμεν μετὰ τῆς τηρήσεως τῶν διὰ τῆς προσταγῆς ταύτης διατυπουμένων κανόνων καὶ τῆς ἀποσχίσεώς μας ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι τηροῦν τοὺς κανόνας τούτους. Ὁ Κωνσταντῖνος Τσάτσος εἰς τὸ γερμανιστὶ ἐκδοθὲν ἔργον του περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ θετικοῦ δικαίου (ἔργον, δι' οὗ ἐπιχειρεῖται πράγματι ἐν πολλοῖς πρωτοτύπως ἢ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τούτου) ἀντι-

1) Πρβλ. G. Radbruch, Grundzüge der Rechtsphilosophie, Leipzig 1914, σ. 74 κ. ἑ.

2) Πρβλ. σχετικῶς: R. Stammler, Lehrbuch der Rechtsphilosophie, Berlin und Leipzig 1922, σ. 77 κ. ἑ.

κρούει τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον προβαίνει ὁ *Stammle*r εἰς τὴν διάκρισιν δικαίου καὶ ἐθιμοτυπίας, δηλαδή τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον υἱοθετήσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα.¹ Ὁ *Τσατσος* ἰσχυρίζεται, ὅτι, ἐὰν ὀρμηθῶμεν ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ *Stammle*r, καθ' ἣν ἡ ἐθιμοτυπία προσκαλεῖ ἀπλῶς τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ὑποταχθῶν εἰς τοὺς κανόνας τῆς, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν π.χ. τὸν τύπον τῆς μονομαχίας, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποτελεῖ πρόσκλησιν, ἀλλὰ κοινωνικὸν πρόσταγμα (καὶ δὴ πρόσταγμα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰσχύς εἶναι ἴση πρὸς τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου), ὡς δίκαιον καὶ οὐχὶ ὡς κανόνα ἐθιμοτυπίας. Δὲν νομίζομεν, ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ *Τσατσου* εἶναι ὀρθός. Δὲν θὰ βασισθῶμεν κἂν ἐνταῦθα πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ τοιούτου ἰσχυρισμοῦ ἐπὶ τῆς ἀπόψεως τοῦ *Stammle*r, καθ' ἣν τὸ πρόβλημα τῆς ἐννοίας δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἰσχύος τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐθιμοτυπίας. Ἡ ἀποψις αὕτη θὰ εἶχε σημασίαν, ἐὰν ὁ *Stammle*r κατώρθωνε πράγματι νὰ συλλάβῃ τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου ἀπολύτως τυπικῶς. Τοῦτο ὅμως — καὶ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτὸ θὰ συμφωνήσωμεν πλήρως πρὸς σχετικὴν παρατήρησιν τοῦ *Τσατσου* — δὲν κατώρθωσεν ὁ *Stammle*r. Καθ' ἡμᾶς, δὲν ἦτο κἂν ἀναγκαῖον νὰ ἐπιδιωχθῇ τοιοῦτόν τι. Διὰ τῶν ὄρων μάλιστα, δι' ὧν ἐζητήσαμεν ἡμεῖς ἀνωτέρω νὰ ὀρίσωμεν τὴν διαφορὰν τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐθιμοτυπίας (ὄρων, οἵτινες παρεκκλίνουν ἐν πολλοῖς ἀπὸ τῆς ὀρολογίας τοῦ *Stammle*r), ἐνεφανίσθημεν προβαίνοντες εἰς συνειδητὴν διάσπασιν τῆς κατ' ἐπίφασιν αὐστηρῶς τυπικῆς ἐννοιολογίας τοῦ *Stammle*r. Ὅτι χαρακτηρίζει οὗτος ὡς «ἐνωτικὴν» βούλησιν, ζητῶν διὰ τοῦ ὄρου τούτου νὰ ἐμφανισθῇ σχηματίζων τὴν ἐννοίαν τοῦ δικαίου διὰ στοιχείων αὐστηρῶς τυπικῶν καὶ ξένων π.χ. πρὸς τὸν ἐξαναγκασμὸν (ὅστις ἀφορᾷ τὴν ἰσχὺν τοῦ δικαίου), θεωροῦμεν ἡμεῖς ὡς συμπίπτον οὐσιαστικῶς πρὸς τὸν ἐξαναγκασμὸν, πρὸς τὸν δεσμευτικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον περιέχει ἡ βούλησις τοῦ δικαίου. Πρὸς ἀπόκρουσιν λοιπὸν τοῦ πρὸς τὸ παράδειγμα τῆς μονομαχίας συνδεομένου ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον στρέφει ὁ *Τσατσος* κατὰ τῆς θεωρίας τοῦ *Stammle*r, δὲν θὰ ἐπικαλεσθῶμεν κἂν ὅ,τι θὰ ἐπεκαλεῖτο ἴσως ὁ *Stammle*r, ἀλλὰ θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις: Ὁ θεσμὸς τῆς μονομαχίας εἶναι — συμφώνως πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρίαν τοῦ *Stammle*r — κανὼν ἐθιμοτυπίας. Τὸ ὅτι ἀποτελεῖ οὗτος κοινωνικὴν ἐπιταγὴν δὲν

1) Πρὸβλ. *Konstantin Tsatsos, Der Begriff des positiven Rechts, Heidelberg 1928, I, § 2, N. 10.*

ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν υἱοθετηθεῖσαν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ ἐθιμοτυπία προσκαλεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ὑποταχθοῦν εἰς τοὺς κανόνας τῆς. Κοινωνικὴν ἐπιταγὴν ἀποτελεῖ ὁ τύπος τῆς μονομαχίας μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι δέχονται τὴν πρόσκλησιν ταύτην καὶ οἱ ὅποιοι, δεχόμενοι ταύτην, ἀνήκουν (δηλαδή θέλουν νὰ ἀνήκουν) εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ τύπου τούτου διεπομένην κοινωνίαν ἀνθρώπων. Δι' ἐκεῖνον, ὅστις δὲν ἀποδίδει σημασίαν εἰς τὸν τύπον τῆς μονομαχίας καὶ ὁ ὅποιος δέχεται νὰ ἀποκλεισθῇ τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν σημασίαν, ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος τύπος δὲν ἀποτελεῖ κοινωνικὴν ἐπιταγὴν. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ κανόνος δικαίου καὶ οὐχὶ περὶ κανόνος ἐθιμοτυπίας, ὁ παραβάτης αὐτοῦ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἴη ἐλεύθερος ἔξω τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες διέπονται ὑπ' αὐτοῦ. Ἐξω τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει τόπος ἐλευθέρας δράσεως τοῦ ἀτόμου, ἐνῶ ἔξω τῆς ἐθιμοτυπίας ὑπάρχει τόπος πλήρους ἐλευθερίας, τόπος, ὁ ὅποιος, ἂν καὶ δὲν εἶναι ὑπὸ τῶν πλείστων ἀνεκτός, δὲν εἶναι πάντως ἀπηγορευμένος. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἡ πλήρης διάκρισις τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐθιμοτυπίας. Νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὅποιον φθάνει ὁ Jhering, καὶ νὰ ἰσχυρισθῶμεν μετ' αὐτοῦ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου των, δηλαδή ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σκοπῶν, τοὺς ὁποίους θέτουν τὸ δίκαιον καὶ ἡ ἐθιμοτυπία, διακρίνονται αἱ δύο αὗται σφαῖραι ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἀπ' ἀλλήλων,¹ δὲν εἶναι δυνατόν. Ὁ Jhering προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι — καὶ ὅπου ἐμφανίζεται κανὼν τις ῥυθμίζων ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν ὑπὸ τύπον νόμου — ὁ κανὼν οὗτος δὲν ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς δίκαιον, ἀλλὰ κανόνα ἐθιμοτυπίας, εἰάν τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀποβλέπῃ π. χ. εἰς ῥυθμισιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐνδυμασίας τῶν ἀνθρώπων, τῆς στολῆς τῶν στρατιωτικῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει τίνος ὅμως γενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ κριτηρίου πρέπει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ χαρακτηρίζηται τοῦτο καὶ ἐκεῖνο ὡς περιεχόμενον ἐθιμοτυπίας, ἔστω καὶ εἰάν ἐμφανίζηται ὑπὸ τύπον δικαίου, ἢ ὡς περιεχόμενον δικαίου, ἔστω καὶ εἰάν ἐμφανίζηται ὑπὸ τύπον ἀπλῆς ἐθιμοτυπίας; Εἰς τὸ θεμελιῶδες αὐτὸ ἐρώτημα δὲν ἀπαντᾷ, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἀπαντήσῃ κατὰ τρόπον γενικὸν ὁ Jhering. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου ἀνθρωπίνης δράσεως, εἰς τὴν ῥυθμισιν τοῦ ὁποίου ἀποβλέπουν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακριθοῦν οἱ κανόνες τοῦ δικαίου ἀπὸ τῶν κανόνων τῆς ἐθιμοτυπίας.

1) Πρὸβλ. Rudolf von Jhering, Der Zweck im Recht, Leipzig 1916, II, σ. 282 κ. ἑ.

“Ο,τι ἐλέχθη ἄνωτέρω πρὸς διάκρισιν τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐθιμοτυπίας εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ καὶ πρὸς διάκρισιν τοῦ δικαίου ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς κοινῆς γνώμης. Τόσον ἡ ἐθιμοτυπία, ὅσον καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀποτελοῦν σύνολον προσταγῶν, τῶν ὁποίων ὁ δεσμευτικὸς χαρακτήρ διακρίνεται ἀπὸ τοῦ δεσμευτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ δικαίου κατὰ τοῦτο : ὅτι ὑπάρχει μόνον, ἐφ’ ὅσον δὲν θέλει τις νὰ παραιτηθῆ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν διεπομένην ὑπὸ τῶν προσταγῶν τούτων κοινωνίαν. Τὸ δίκαιον δὲν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς μεταξὺ τῆς τηρήσεως καὶ τῆς παραβάσεως τῶν κανόνων του. Πιθανότης παραβάσεως ὑπάρχει βεβαίως. Ὁ παραβαίνων ὅμως τὸ δίκαιον ἐνεργεῖ παρὰ πᾶν δικαίωμα. Ἡ ἐθιμοτυπία ἀντιθέτως καὶ ἡ κοινὴ γνώμη δίδουν τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς καὶ ὁ παραβαίνων τὰς ἐντολάς των ἐνεργεῖ συμφώνως πρὸς χορηγούμενον εἰς αὐτὸν δικαίωμα. Ὁ τιθέμενος ἐκτὸς νόμου δὲν ζῆ ἔξω τοῦ δικαίου. Ὁ ἀποκλειόμενος τοῦ κύκλου τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διέπονται ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς ἐθιμοτυπίας, ζῆ πράγματι ἔξω τῶν σφαιρῶν ἐπιρροῆς τῆς ἐθιμοτυπίας καὶ εἶναι ἐλεύθερος.

54.—Ἐρωτᾶται ὅμως ἤδη : ταυτίζεται ἄρα γε καὶ γενικῶς ὁ χαρακτήρ τῆς ἐθιμοτυπίας πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς κοινῆς γνώμης ; “Οχι ! Μόνον ὡς πρὸς τὸ ἄνωτέρω θιγὲν σημεῖον (σημεῖον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου διεκρίθησαν αὐταὶ ἀπὸ τοῦ δικαίου) συμπίπτουν οἱ χαρακτῆρες τῶν δύο τούτων σφαιρῶν ἐνωτικῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Προῦ ὅμως ἔγκειται ἡ κυριωτέρα διάκρισις τῆς ἐθιμοτυπίας ἀπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ;

Ὡς προσταγὴν τῆς κοινῆς γνώμης χαρακτηρίζομεν τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁ ἀπρόσωπος φορεὺς τῆς ἀπέναντι προβλημάτων ἐπικαίρων καὶ ἔξαιρέτως παροδικῶν. Ἀντιθέτως : ὡς κανόνα τῆς ἐθιμοτυπίας χαρακτηρίζομεν τὴν στάσιν, ἣν λαμβάνει ὁ ὡσαύτως ἀπρόσωπος φορεὺς τῆς ἀπέναντι ζητημάτων παρατεταμένης σχετικῶς ἰσχύος, ζητημάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἰσχὺς συμπίπτει συνήθως τοῦλάχιστον πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἰσχὺν ὠρισμένης (ἀδιάφορον, εἰάν τοπικῶς περιορισμένης ἢ μὴ) περιόδου κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐν ᾧ ὁ κανὼν τῆς ἐθιμοτυπίας ὁυθμίζει π. χ. τὸν τρόπον, καθ’ ὃν δέον κατὰ τὴν διάρκειαν ὀλοκλήρου περιόδου κοινωνικῆς ζωῆς νὰ χαιρετᾶ τις καθ’ ὁδὸν τοὺς γνωστούς του, ἢ προσταγὴ τῆς κοινῆς γνώμης γεννᾶται πάντοτε ἐξ ἀφορμῆς ὠρισμένου καὶ ἀπὸ τῆς καθημερινῆς ζωῆς διακρινομένου γεγονότος καὶ ἰσχύει μόνον, ἐφ’ ὅσον καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἐπίκαιρον.

Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι ἡ διάκρισις τῆς ἐθιμοτυπίας ἀπὸ τῆς κοινῆς γνώμης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ εἰ μὴ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιοριζομένου

τῶν ὑπ' αὐτῶν διατυπωμένων προσταγῶν. Μόνον κατὰ τὸ περιεχόμενον διακρίνονται αὐταὶ ἀπ' ἀλλήλων. Ἡ μορφή των καὶ ὁ τρόπος (ἔκτασις καὶ ἔντασις) τῆς ἰσχύος των συνιστοῦν ἀκριβῶς τὸ μεταξὺ τούτων ὑπάρχον κοινὸν στοιχεῖον, στοιχεῖον, δι' οὗ ἄλλως τε διακρίνονται τόσον ἡ ἐθιμοτυπία, ὅσον καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀπὸ τοῦ δικαίου. Τὸ δίκαιον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου του ἀπὸ τῆς κοινῆς γνώμης. Ὑπάρχουν μάλιστα στιγμαὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν λαῶν, καθ' ἃς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπὸ πάντων χαρακτηρίζεται ὡς κοινὴ γνώμη, ἀποτελεῖ κατὰ βάθος — ἂν καὶ ἐμφανίζεται ῥυθμίζον ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα συνήθως ὑπόκεινται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς κοινῆς γνώμης — δίκαιον, δηλαδὴ προβάλλει ὑπὸ μορφήν καὶ μὲ ἰσχὺν δικαίου. Εἰς στιγμὰς λαϊκῶν ἐξεγέρσεων, αἱ ὁποῖαι προσλαμβάνουν τὴν μορφήν ἐπικρατούσης ἐπαναστάσεως, δημιουργοῦνται καταστάσεις μεταβατικάι, καθ' ἃς ἡ κοινὴ γνώμη, διασπῶσα τὸ ἰσχύον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης δίκαιον, προβάλλει πολλάκις μὲ κῦρος δικαίου. Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τούτου : πολλαὶ προσταγαὶ τῆς κοινῆς γνώμης, γεννώμεναι ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ὠρισμένου γεγονότος, χειραφετοῦνται πολλάκις ἀπὸ τῆς εἰδικῆς πρὸς τὸ ὠρισμένον τοῦτο γεγονὸς σχέσεώς των καὶ μονιμοποιοῦνται οὕτως εἶπεῖν εἴτε ὑπὸ μορφήν ἐθιμοτυπίας, εἴτε καὶ ὑπὸ μορφήν δικαίου. Ἡ ζωὴ ἐν γένει ἐμφανίζει διαρκῆ ἀγῶνα μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων μορφῶν ἐνωτικῆς βουλήσεως, τοῦ ἀγῶνος τούτου ὀδηγοῦντος εἰς τὸ νὰ ἀποσπᾷ ἐκάστη τῶν μορφῶν τούτων ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἄλλης. Ὑπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ ἀνταγωνισμὸς οὗτος λαμβάνει μορφήν κρίσιμον διὰ τὴν συνείδησιν τοῦ κοινωνικῶς βιοῦντος ἀνθρώπου, τοῦ δικαίου π. χ. μὴ ἀποσπῶντος ἀπλῶς — ὅπερ συνηθέστατον — ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἐθιμοτυπίας ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἡ ῥύθμισις ἐξηροῦτο μόνον ἀπὸ τῶν κανόνων τῆς, ἀλλ' ἀντιτιθεμένου πρὸς τὸ περιεχόμενον ὠρισμένων κανόνων τῆς ἐθιμοτυπίας, δηλαδὴ ἀπαγορεύοντος ὅ,τι ἀκριβῶς αὕτη προστάζει. Παράδειγμα ἐπικυροῦν ἐπαρκῶς τὴν τελευταίαν ταύτην παρατήρησιν εἶναι ἡ μονομαχία.

55.— Διὰ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων ἐπεχειρήθη ἡ σύλληψις τῆς ἐννοίας τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἡ διάκρισις ταύτης ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐξωτερικῶς συμπιπτούσης ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην ἐθιμοτυπίας. Περὶ τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς κοινῆς γνώμης ἀνεπτύχθησαν μέχρι τοῦδε διάφοροι θεωρίαι — ἰδίᾳ κοινωνιολογικάι — αἱ ὁποῖαι, μὴ περιοριζόμεναι εἰς τὴν ἀπλῆν σύλληψιν τῆς οὐσίας τῆς, ὀρμῶνται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξ ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας κατευθύνσεων.

Ἐναγκαῖον εἶναι, ὅπως αἱ σπουδαιότεραι τῶν θεωριῶν τούτων ληφθῶσιν ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψιν.

Ἐκ τῶν παλαιότερων κοινωνιολόγων ἐκεῖνος, ὅστις ἐχρησιμοποίησεν ἰδιαιτέρως τὴν ἔννοιαν τῆς κοινῆς γνώμης, εἶναι ὁ Herbert Spencer. Πραγματευόμενος οὗτος περὶ τῶν διεπόντων τὴν κοινωνίαν πολιτικῶν θεσμῶν, διδάσκει, ὅτι τόσον αἱ μορφαὶ τῶν πολιτευμάτων, ὅσον καὶ αἱ πολιτικαὶ δυνάμεις βασίζονται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως ὠρισμένης θεμελιώδους μονάδος. Ἡ θεμελιώδης μονάς, εἰς ἣν ἀνάγονται αἱ μορφαὶ τῶν πολιτευμάτων, εἶναι, κατὰ τὸν Spencer, τριαδική, ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ ἄρχοντος, τῆς ἀντιπροσωπείας τοῦ λαοῦ ἢ ἀριστοκρατίας καὶ τῆς συνελεύσεως τοῦ λαοῦ¹. Ἡ πρωταρχικὴ φύσις τῆς πολιτειακῆς ἐξουσίας χαρακτηρίζεται διὰ τῆς συνυπάρξεως τῶν τριῶν τούτων στοιχείων. Ὡς πηγὴ ἀπάντων τῶν πολιτευμάτων ἐχρησίμευσε, κατὰ τὸν Spencer, ἡ ἀνωτέρω περιγραφεῖσα φυσικὴ καὶ πρωτόγονος τριάς. Ἀναλόγως βεβαίως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν εἰδικῶν ὄρων, ὑφ' οἷς ἐξελίσσεται πολιτεία τις, ἐμφανίζεται ὁ ἄρχων ἄλλοτε μὲν ἐκτοπίζων τὸν τρίτον παράγοντα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δηλαδή τὸν λαόν, ἄλλοτε δὲ ἐκτοπιζόμενος ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπαρτίζουσα ἀριστοκρατικὴ τάξις δὲν εὐρίσκειται ὡσαύτως ἐν σταθερᾷ πρὸς τὰ δύο ἄλλα στοιχεῖα σχέσει. Πάντως καὶ αἱ τρεῖς πολιτειακαὶ μορφαί, πρὸς αἷς ὠδήγησε μέχρι τοῦδε ἡ ἐξέλιξις, δηλαδή δεσποτικὴ μοναρχία, ὀλιγαρχία καὶ δημοκρατία, ἀνάγονται εἰς τὴν διασπασμένην μὲν ὑπὸ τῆς ἐξελίξεως, κατ' ἀρχὰς ὅμως ὑπὸ τὴν μορφήν πλήρους ἐνότητος ἐκδηλωθεῖσαν τριαδικὴν μονάδα, περὶ ἧς ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος.

Ἐὰν ἡ μονάς, εἰς ἣν ἀνάγονται, κατὰ τὸν Spencer, αἱ μορφαὶ τῶν πολιτευμάτων, εἶναι τριαδική, ἢ θεμελιώδης μονάς, εἰς ἣν ἀνάγονται αἱ δρῶσαι ἐν τῇ κοινωνίᾳ πολιτικαὶ δυνάμεις (δυνάμεις, τὰς ὁποίας διακρίνει ὁ Spencer ἀπὸ τῶν μορφῶν τῶν πολιτευμάτων), συνίσταται εἰς τὴν κοινὴν γνώμην. Διὰ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ μόνον δι' αὐτῆς κυβερνᾷ καὶ ὁ ἰσχυρότερος τῶν μοναρχῶν. Ὡς κοινὴν γνώμην χαρακτηρίζει μάλιστα ὁ Spencer ὄχι μόνον τὴν αὐθορμήτως παραγομένην γνώμην τῶν «ἐνδιαφερομένων», ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαγο-

1) Πρβλ. σχετικῶς: Herbert Spencer, Principles of Sociology, §§ 464 καὶ ἐπ. — Πρβλ. καί: Παν. Κανελλοπούλου, Ἱστορία καὶ κριτικὴ τῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, Μέρος Α', τεύχος α', ἐν Ἀθήναις 1929 σ. 179 κ. ἐ.

ρευομένην εἰς αὐτοὺς γνώμην τῶν παρελθουσῶν γενεῶν, τὴν παράδοσιν καὶ τὸ παρελθόν, τὴν «κοινὴν γνώμην τῶν νεκρῶν». Τὴν ἔννοιαν τῆς κοινῆς γνώμης χρησιμοποιοεῖ ὁ Spencer ἐν σχέσει πρὸς πᾶσαν κοινωνίαν καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν κοινωνίαν τῶν πρωτογόνων. Καὶ ἐκεῖ ἰσχύει, κατ' αὐτόν, πολλάκις ὑφ' ὠρισμένας προϋποθέσεις ἡ κοινὴ γνώμη. Ἡ ἄποψις αὕτη τοῦ Spencer ἐμφανίζεται διέπουσα καὶ πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἐθνολόγων καὶ κοινωνιολόγων. Οὕτω π. χ. ὁ Franz Oppenheimer, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τῆς ἐθνολογίας, θεωρεῖ τὴν κοινὴν γνώμην ὡς παράγοντα διέποντα καὶ κοινωνίας πρωτογόνων. Τὸ ὅτι π. χ. ὁ πιστωτὴς εἰς πρωτογόνους τινὰς κοινωνίας δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ ὤθησῃ τὸν ὀφειλέτην του μέχρις οἰκονομικῆς καταστροφῆς θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὀφειλόμενον εἰς προσταγὴν τῆς κοινῆς γνώμης, προσταγὴν, ἣτις μάλιστα ἠδύνατο νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ διὰ φυσικῆς βίας. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Oppenheimer, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς γενικωτέρας αὐτοῦ κοινωνιολογικῆς θεωρίας, καθ' ἣν τὸ δίκαιον δὲν ἐγεννήθη εἰ μὴ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀντιθέσεως τῶν τάξεων καὶ μετὰ τῆς ἐξ αὐτῆς προελθούσης πολιτείας, δὲν διακρίνει εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευομένην προσταγὴν τὴν ἰδιότητα κανόνος δικαίου, δικαίου, ὅπερ εἶναι δυνατὸν ὄχι μόνον λογικῶς, ὡς διδάσκει ὁ Stammler, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶς νὰ ὑφίσταται ἄνευ πολιτείας καὶ πρὸ τῆς πολιτείας.

56.— Ἡ θεωρία αὕτη, καθ' ἣν ἡ κοινὴ γνώμη ἀποτελεῖ παράγοντα διέποντα πᾶσαν ἐν γένει κοινωνίαν ἀπεκρούσθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Ferdinand Tönnies καὶ δὴ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ πρώτῳ θεμελιώδει ἔργῳ του περὶ κοινότητος καὶ κοινωνίας, δηλαδὴ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ εἰδικοῦ περὶ κοινῆς γνώμης συγγράμματός του. Ὁ Tönnies θεωρεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς κοινῆς γνώμης ὡς ἰδιάζουσαν μόνον εἰς τὴν κοσμοπολιτικὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, περίοδον, ἧς κύριος παράγων εἶναι ἡ ἀστικὴ τάξις. Συγκεκριμένως ἀντιπαράτασσει ὁ Tönnies τὴν ἔννοιαν τῆς κοινῆς γνώμης εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας. Εἰς τὴν ζωὴν τῆς ὀργανικῆς καὶ ξένης πρὸς πᾶν τὸ κατὰ συνθήκην γινόμενον κοινότητος (ἣν διακρίνει, ὡς γνωστόν, οὗτος ἀπὸ τῆς κοινωνίας) δὲν δρᾷ ὡς παράγων ἡ κοινὴ γνώμη. Εἰς τὴν ζωὴν τῆς τοιαύτης κοινότητος, τῆς ὁποίας τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα διέσπασε κυρίως ἡ ἐμφάνισις τῆς ἀστικῆς τάξεως, δρᾷ μόνον τὸ αἶσθημα καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ βασιζομένη πίστις. Ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι προῖον τῆς ἀνατροπῆς τῶν αἰσθηματικῶν ἀξιῶν τῆς ὀργανικῆς καὶ ἐπὶ ἀληθοῦς ἀλληλεγγύης βασιζομένης ζωῆς. Ἡ κοινὴ γνώμη προβάλλει μὲ τὴν ἀπαί-

τησιν, ὅπως θέσῃ γενικοὺς κανόνας καὶ δὴ ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει τυφλῆς τινος πίστεως, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λογικῆς. Ἡ τάσις της συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ πεφωτισμένη γνώμη. Σημασίαν βεβαίως δὲν ἔχει ἐν τῷ προκειμένῳ, ἐὰν ἀποτελῇ αὕτη καὶ πράγματι τὸ γνήσιον προῖον ἀληθοῦς γνώσεως, ἐὰν δηλαδὴ εἶναι αὕτη πάντοτε ὀρθή. Σημασίαν ἔχει ἀπλῶς, ὅτι—ἀδιάφορον, ἐὰν ἐπιτυχάνη συνήθως τοῦ σκοποῦ της ἢ ὄχι—προσανατολίζεται πάντοτε εἰς τὰ κριτήρια τῆς ὀρθότητος, εἰς τὰ κριτήρια τῆς γνώσεως. Καὶ οἱ ἀπὸ ἀρχῶν ἀντιθέτων πρὸς τὰς τοῦ *Tönnies* ὁρμώμενοι ἐπιστήμονες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθοῦν, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη—ὡς ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας—πηγάζει ἐκ τῆς διαθέσεως, ὅπως σημάνη τὸ ὀρθὸν καὶ λογικῶς συγκεκριημένον. Εἰδικῶς τονίζεται,¹ ὅτι ἀπὸ τῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἡ κοινὴ γνώμη γνωρίζει ὡς κύριον αὐτῆς παράγοντα οὐχὶ τὴν πίστιν, ἀλλὰ τὴν γνώσιν. Ὑπῆρξαν ὅμως ἀρὰ γε περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ κοινὴ γνώμη ἐγνώριζεν ὡς κύριον αὐτῆς παράγοντα τὴν πίστιν; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον—πρὸ τῆς ἀποκρυσταλλώσεως τῆς ἀστικῆς κοινωνίας—ἐνεφανίζετο βασιζόμενον ἐπὶ τῆς πίστεως, ἀπετέλει «κοινήν γνώμην»; Δὲν νομίζομεν, ὅτι δικαιούμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Ἡ κοινὴ γνώμη σημαίνει πρωτίστως «γνώμην», ἡ δὲ γνώμη σημαίνει ἀφ' ἑαυτῆς κατὶ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἢ ὀρθὸν ἢ ἐσφαλμένον καὶ τὸ ὁποῖον κατ' ἀκολουθίαν ζητεῖ νὰ εἶναι ὀρθόν. Ἡ πίστις—ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην—κεῖται πέραν τῆς γνώσεως, πέραν τῶν λογικῶν ἀντιθέσεων, πέραν τῆς ἀντιθέσεως τοῦ ὀρθοῦ πρὸς τὸ μὴ ὀρθόν. Ὅταν λέγωμεν, ὅτι ἔχομεν ὀρισμένην γνώμην, ὑπονοεῖται, ὅτι αὕτη βασίζεται ἐπὶ λογικῶς συγκεκριημένης ἐπιχειρηματολογίας ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπὶ ἐπιχειρηματολογίας, τὴν ὁποίαν—ἀδιάφορον ἐὰν ὀρθῶς ἢ μὴ—θεωροῦμεν ἡμεῖς ὡς λογικῶς συγκεκριημένην. Ἡ γνώμη ἐπιδέχεται συζήτησιν καὶ εἶναι μάλιστα πολλάκις ἀπλοῦν προῖον συζητήσεως. Ἡ πίστις δὲν ἐπιδέχεται συζήτησιν καὶ ὄχι μόνον δὲν ἐμφανίζεται ὡς προῖον συζητήσεως, ἀλλὰ διαλύεται πολλάκις ὑπὸ τῆς συζητήσεως. Ἡ γνώμη ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ἐνῶ ἡ πίστις συλλαμβάνει τὸ ἀναπόδεικτον, τὸ ἀνεπίδεκτον ἀποδείξεως. Ἡ γνώμη τέλος ἐπιβάλλεται διὰ τῆς πειθοῦς, ἐν ᾧ ἡ πίστις ἐπιβάλλεται δι' ἀποκαλύψεως. Εἰς γνώμην τινα προσχωροῦμεν, πειθόμενοι δι' ἐπιχειρημάτων, ἐν ᾧ

1) Πρὸβλ. π. χ. Ε. Λεμπέση, Κριτικὴ τῆς κοινῆς γνώμης, ἐν Ἀθήναις 1929, σ. 48 κ. ε. Ἡ μελέτη αὕτη ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸ «Ἀρχεῖον τῶν κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν ἐπιστημῶν», τόμος ΙΧ', (1929), Γ'.

εἰς τὴν πίστιν προσχωροῦμεν, συγκλονούμενοι ὑπὸ τοῦ θαύματος!

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις μας ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀποδείξουν τὸ ἐσφαλμένον τῆς βάσεως, ἀφ' ἧς ὁρμῶνται πάντες ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θεωροῦν τὴν «κοινὴν γνώμην» ὡς ἀποτελέσασαν παράγοντα κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἐκεῖ, ὅπου τὰ κριτήρια τῆς γνώσεως ἦσαν ἄγνωστα ὡς κριτήρια ὁμαδικῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ γένεσις τοῦ φαινομένου τῆς κοινῆς γνώμης προὔπευθεσεν ὀλοκλήρον ἐκείνην τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας, δι' ἧς τὰ κριτήρια τῆς γνώσεως ἀνήχθησαν εἰς κριτήρια ὁμαδικῆς συμπεριφορᾶς, ἐξέλιξιν, τῆς ὁποίας ἡ τελευταία φάσις συνδέεται πρὸς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῆς ἀστικῆς τάξεως. Πρώτη ἡ ἀστικὴ τάξις διεξεδίκησεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὴν λογικὴν καὶ δὴ ὄχι μόνον διὰ τοῦ στόματος τῶν πρώτων ἰδεολογικῶν ἀντιπροσώπων της—τῶν διδασκάλων τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου—, ἀλλὰ δι' αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεώς της. Ἡ ὑπαρξις τῆς ἀστικῆς τάξεως ἐσήμανε καὶ ἐσυμβόλισεν ἀπ' ἀρχῆς τὸ δικαίωμα, ὅπως ἐμφανίζονται καὶ αἱ ὁμάδες ὡς φορεῖς ἐλευθέρων κρίσεων καὶ γνωμῶν, ἀδιάφορον εἶναι αἱ πρώται ὁμαδικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς ἀστικῆς τάξεως ἦσαν ἐκδηλώσεις μαζῶν ἀκρίτων καὶ παθητικῶν. Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι τὸ κίνημα τῆς ἀστικῆς τάξεως ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὁμαδικὴ κοινωνικὴ κίνησις, ἡ ὁποία ἐστράφη κατὰ παντὸς τοῦ αἰσθηματικοῦ, παντὸς τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ δι' ἀποκαλύψεως ἰσχύοντος. Ὁ ἀστὸς ἐσυμβόλισεν ἀνεκάθεν—ἄλλοτε μάλιστα περισσότερον ἢ σήμερον—τὴν ἀρνησιν κράτους ἄλλου ἐκτὸς τοῦ ἐπιγείου, παραδείσου ἄλλου πλὴν τοῦ ἐπιγείου. Ἡ ἔμφυτος τάσις του—καὶ ἐπαναλαμβάνομεν: ἄλλοτε περισσότερον ἢ σήμερον—ὑπῆρξεν ἀνεκάθεν τάσις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀνατροπὴν πάσης αἰσθηματικῆς ἀξίας, παντὸς στοιχείου ζωῆς ἀντλοῦντος τὴν ἰσχύν του ἐκ σφαίρας κειμένης ἐκτὸς τῆς λογικῆς, ἰδίᾳ ἐκτὸς τῶν μικρῶν καὶ σκοπίμων ὑπολογισμῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲν σημαίνει βεβαίως, ὅτι ἡ συνείδησις τῆς ἀστικῆς τάξεως εἶναι καὶ ὑπῆρξε πάντοτε πλήρως ἀπηλλαγμένη πάσης μεταφυσικῆς προὔποθέσεως. Οὐδεμία κοινωνικὴ τάξις ὑπῆρξέ ποτε φορεὺς συνειδήσεως ἀπηλλαγμένης μεταφυσικῶν προὔποθέσεων. Ὅ,τι ὑποστηρίζομεν ἀνωτέρω σημαίνει ἀπλῶς τοῦτο: ὅτι ἡ συνείδησις τοῦ ἀστοῦ—ἀνεξαρτήτως τῶν μεταφυσικῶν προὔποθέσεών της, αἱ ὅποια σπανίως εἶναι εἰς αὐτὸν συνειδηταί—προβάλλει μὲ τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως συμβολίσῃ τὸ ὀρθόν, τὸ λογικόν, τὸ σκοπίμον. Ἡ ὑπαρξις τοῦ ἀληθοῦς ἀστοῦ εἶναι ξηρά, λογικὴ, ψυχρά. Ὁ ἀστὸς περιφρονεῖ τὴν ποίησιν, περιφρονεῖ—καὶ ὅταν δὲν τὸ ὁμολογῇ—αὐτὴν

ταύτην τὴν θρησκείαν. Τὸ ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ἐμφανίζεται ὁ ἀστὸς συμμαχῶν μετὰ τῆς θρησκείας, τοῦτο ὀφείλεται—ὅπου σημειοῦται—εἰς ἄλλους λόγους. Σήμερον ἔπαυσεν ὁ ἀστὸς νὰ εἶναι ὁ ἐπιτιθέμενος καὶ μετεβλήθη εἰς μέλος τῆς προσβαλλομένης καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀμυνομένης τάξεως. Ἀμυνόμενος συμμαχεῖ ὁ ἀστὸς μετὰ παντὸς ἄλλου παράγοντος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξίς κινδυνεύει ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ αὐτοῦ ἐχθροῦ, συμμαχεῖ μετὰ τῆς θρησκείας, τὴν ὁποίαν πρῶτος αὐτὸς εἶχεν ἄλλοτε προσβάλλει, τῆς ὁποίας πρῶτος αὐτὸς εἶχε κλονίσει τὸ κῦρος. Ἐὰν ἐμφανίζεται λοιπὸν ὁ ἀστὸς ὡς σύμμαχος τῆς θρησκείας, ἐμφανίζεται τοιοῦτοτρόπως μόνον ἐξ ἀνάγκης. Ἡ συνείδησις του προῆλθεν ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῶν παραγόντων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων προσπαθεῖ σήμερον νὰ ὀχυρωθῆ. Κατὰ βάθος εἶναι ὁ ἀστὸς καὶ σήμερον ἐχθρὸς τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, ἐχθρὸς πάσης ἐξ ἀποκαλύψεως ἐπαγγελίας, ἐχθρὸς παντὸς αἰσθηματικοῦ δεσμοῦ. Τὸ κυριώτερον ὄπλον του ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν τὸ ὑπὸ τὴν λογικὴν—ἔστω καὶ ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἀπλῶς τῆς λογικῆς—ἐμφανιζόμενον, ἡ κοινὴ γνώμη, τῆς ὁποίας ἡ τάσις συνίσταται—ὡς ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω—εἰς τὸ νὰ ἐμφανίζεται (καὶ ὅταν δὲν εἶναι—καὶ συνήθως μάλιστα δὲν εἶναι) ὡς ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ πεφωτισμένη γνώμη.

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὸν *Tönnies* καὶ εἰς ὅσα διδάσκει οὗτος περὶ κοινῆς γνώμης: Δεδομένου, ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη διέπεται ὑπὸ τῆς τάσεως πρὸς τὸ ἀπλῶς καὶ ξηρῶς λογικόν, δεδομένου, ὅτι αὕτη ἀγνοεῖ συνήθως πᾶσαν βαθύτερόν πως συγκλονίζουσαν τὸν ἀνθρώπον ἰδεολογίαν καὶ ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ τυπικὸν καὶ ἐξωτερικὸν μέρος τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδηλοῦται, κατὰ τὸν *Tönnies*, ἐξωτερικῶς μόνον διὰ τῆς ἀντιδράσεως, ἣν προκαλεῖ ἡ παράβασις τῶν προσταγῶν της. Θετικὴ διάκρισις ἐκείνου, ὅστις ἀκολουθεῖ ταύτας, δὲν εἶναι δυνατὴ, διότι, ἐν ᾧ ἡ διάκρισις προϋποθέτει ὑπέρβασιν τοῦ κανονικοῦ, ἡ κοινὴ γνώμη οὐδὲν ζητεῖ πλέον τῆς κανονικότητος καὶ τυπικότητος. Ὁ θαυμασμός, τὸν ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ γεννᾷ ἡ διάκρισις, κεῖται ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τῆς στενῆς ἀντιλήψεώς της. Ἐν ᾧ λοιπὸν προβάλλει αὕτη μὲ τὴν ἀπαίτησιν, ὅπως ἀναγνωρισθῆ ὡς ἡ πεφωτισμένη γνώμη, εἶναι πράγματι ἐξαιρετικῶς στενὴ καὶ περιορισμένη. Τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι προβάλλει μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀπαίτησιν, δημιουργεῖ ὠρισμένας ὑποχρεώσεις εἰς τὴν πολιτικὴν ἰδίαν ζωὴν τῶν ὑπ' αὐτῆς διεπομένων κοινωνιῶν, δηλαδή ὅλων τῶν συγχρόνων πεπολιτισμένων κοινωνιῶν. Πᾶν πολιτικὸν κόμμα ἀναγκάζεται νὰ ἐμφανίσῃ τὴν γνώμην του—γνώμην, ἡ ὁποία δυνατὸν νὰ ὀφείλεται μόνον εἰς τὸν ἀρ-

χηγόν του — ὡς κοινήν γνώμην ἢ τοῦλάχιστον ὑπὸ τὸ πρόσχημα αὐτῆς. Ὡς κύριον ὄργανον τῆς κοινῆς γνώμης θεωρεῖ ὁ T ö n n i e s τὸν «τύπον», τὴν ἐφημερίδα. Δι' αὐτῆς, ὡς καὶ ἐν γένει διὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὅστις διασπᾷ κατ' ἀρχὴν τὴν αἰσθηματικὴν σχέσιν μεταξὺ τοῦ λέγοντος καὶ τοῦ ἀκούοντος, μεταξὺ τοῦ διδάσκοντος καὶ τοῦ διδασκομένου, δημιουργεῖται ἡ κοινὴ γνώμη, παρασύρουσα πολλάκις αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτείαν εἰς τὴν ὁδόν, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν αἰγίδα της ὡς ἡ μόνη φωτεινὴ καὶ ὀρθὴ ὁδός.

57.— Τὸ πρόβλημα τοῦ τύπου, ἰδίᾳ τοῦ καθημερινοῦ τύπου, τῆς ἐφημερίδος, πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας ἐνταῦθα ἐρεύνης. Εἶπομεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρόντος κεφαλαίου, ὅτι, ἐὰν ἡ γένεσις τοῦ φαινομένου τῆς κοινῆς γνώμης συνεδέθη κυρίως πρὸς τὴν ἀστικὴν τάξιν, τοῦτο ὀφείλεται ὄχι μόνον εἰς τὸν γενικώτερον τῆς τάξεως ταύτης χαρακτήρα, ἀλλὰ καὶ εἰς τυχαῖον τινὰ λόγον: εἰς τὴν πρόοδον τῆς τυπογραφίας. Τί σημαίνει ἄρα γε ἡ τελευταία αὕτη παρατήρησις; Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλούστατον. Ἡ πρόοδος τῆς τυπογραφίας, ἡ ἐπιτρέψασα τὴν γένεσιν τοῦ τύπου ὡς ἰδιαιτέρου παράγοντος τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, συνέπεσεν ἱστορικῶς πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν ἠγωνίζετο ἡ ἀστικὴ τάξις τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπικρατήσεώς της. Αὕτη ἐμφανίζεται πρώτη ἐκμεταλλευομένη πολιτικῶς τὴν πρόοδον τῆς τυπογραφίας πρὸς διάδοσιν τῶν ἀρχῶν της, τοῦτο δὲ συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ ἐμφανισθῇ (καὶ διὰ τὸν τυχαῖον τοῦτον λόγον) συνδεδεμένη πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ φαινομένου τῆς κοινῆς γνώμης. Λέγοντες, ὅτι ἡ ἀστικὴ τάξις ἐμφανίζεται πρώτη ἐκμεταλλευομένη πολιτικῶς τὴν πρόοδον τῆς τυπογραφίας, δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως, ὅτι αἱ πρῶται ἐφημερίδες, τὰς ὁποίας ἐγνώρισεν ἡ ἱστορία, ἦσαν ἐφημερίδες τῆς ἀστικῆς τάξεως, δηλαδὴ ἐφημερίδες τεταγμέναι εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων καὶ εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἀρχῶν ταύτης. Ἐὰν ἰσχυρίζομεθα τοιοῦτόν τι, θὰ περιεπίπτομεν εἰς ἀντίφασιν πρὸς ὅσα ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης διδάσκει. Τῆς πρώτης γνωστῆς εἰς τὴν ἱστορίαν ἐφημερίδος «ἀρχισυντάκτης» ὑπῆρξεν ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ. Ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν του ἐξεδόθη ἡ πρώτη χειρόγραφος καθημερινὴ ἐφημερίς, ἡ «Acta diurna publica populi Romani», δι' ἧς καθίσταντο γνωστὰ εἰς τὸ κοινὸν τὰ γεγονότα τῆς ἡμέρας, ἰδίᾳ τὰ συνδεόμενα πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Περὶ τῆς πρώτης ἐντύπου ἐφημερίδος λέγεται, ὅτι αὕτη ἐξεδόθη εἰς τὸ Πεκῖνον ἐν ἔτει 911 μ. Χ. ὑπὸ τὸν τίτλον «King-rao». Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 13' αἰῶνος ἤρξαντο ἐκδιδόμενα — ἰδίᾳ ἐν Γερμανίᾳ — πολλαὶ ἐφημερίδες. Αἱ δύο πρῶται ἐξεδόθησαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Στρασβούργῳ καὶ ἐν

Ἐφημερίδες οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχουν πρὸς τὴν ἔφημερίδα τοῦ νεωτέρου τύπου. Αὐταὶ περιορίζοντο εἰς τὴν μετάδοσιν ὠρισμένων εἰδήσεων, χωρὶς νὰ λαμβάνουν θέσιν ἀπέναντι τῶν γεγονότων, χωρὶς νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ ἐπηρεάσουν ὅπωςδήποτε τὸ ἀναγνωστικὸν των κοινόν. Ἡ ἔφημερίς ὅμως τοῦ νεωτέρου τύπου — καὶ περὶ αὐτῆς πρόκειται ἐνταῦθα, διότι μόνον αὐτὴ ἔχει σχέσιν συμπτωματικὴν πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ φαινομένου τῆς κοινῆς γνώμης — δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ξηρὰν ἀπόδοσιν τῶν γεγονότων. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀποδίδονται τὰ γεγονότα, ἔχει σήμερον μεγάλην σημασίαν καὶ ποικίλλει ἀναλόγως τῆς θέσεως, ἣν λαμβάνει ἑκάστη ἔφημερίς ἀπέναντι τούτων, ὁ «τύπος» ὑπὸ τὴν νεωτέραν αὐτοῦ μορφήν κρίνει, ἐκφράζει γνώμας, προσπαθεῖ νὰ ἐπηρεάσῃ ἢ τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένων κατευθύνσεων. Καὶ ἐκεῖναι ἀκόμη αἱ ἔφημερίδες, αἱ ὁποῖαι προσπαθοῦν νὰ ἐμφανισθοῦν ἢ εἶναι πράγματι ἐστερημένα κομματικῆς χροιάς, ἀποβλέπουν ὅπωςδήποτε εἰς ὠρισμένους σκοπούς, ἀκολουθοῦν ὠρισμένην μέθοδον ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ἀναγνωστικοῦ των κοινού καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν περιορίζονται εἰς εἰδησεογραφίαν. Ἡ πρώτη ἔφημερίς τοιοῦτου τύπου ἰδρύθη ἐν Γαλλίᾳ καὶ εἶναι ἐκείνη, δι' ἧς ἐγένετο καὶ γενικῶς ἡ ἐγκαινίασις τοῦ θεσμοῦ τῶν ἔφημερίδων ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Τὴν ἔφημερίδα ταύτην ἰδρυσεν ἐν Παρισίοις ὑπὸ τὸν τίτλον «La Gazette» (τίτλον, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1762 συνεπληρώθη διὰ τῆς προσθήκης τῶν λέξεων «de France») ὁ λατρός Θεόφραστος Renaudot, τοῦ πρώτου φύλλου τῆς φέροντος τὴν ἡμερομηνίαν τῆς 30ῆς Μαΐου 1631. Ὁ Renaudot, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου τοῦ ΙΓ' καὶ τοῦ Richelieu, ἐνεφάνισε τὴν ἔφημερίδα του (ἡ ὁποία μέχρι τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἦτο ἀπλῶς ἐβδομαδιαία) ὡς ὄργανον τῆς μοναρχίας. Ἡ περίπτωσις ὅμως αὕτη πολιτικοῦ φύλλου ἀποβλέποντος εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τῆς μοναρχίας ἦτο περίπτωσις μεμονωμένη. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ἄλλως τε τὸ ἐν ἔτει 1777 ἰδρυθὲν «Journal de Paris», οὐδεμία ἄλλη ἔφημερίς κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ ἐν Παρισίοις μέχρι τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἐκατοντάδες ἔφημερίδων ἐξεδόθησαν αἰφνιδίως ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ συνέλευσις τοῦ 1791 διεκήρυξε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου. Κατὰ τὴν περίοδον ἀκριβῶς τῆς μεγάλης γαλλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ μέχρι τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἐν ἔτει 1799 περιοριστικῆς ἐπεμβάσεως ὠργίασαν, δύναται τις εἰπεῖν, ἐν Γαλλίᾳ αἱ ἔφημερίδες καὶ ὠργίασαν πλέον ὡς ὄργανα τῆς ἀστικῆς κυρίως τάξεως,

εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ὁποίας ἀπέβλεπον. Ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου βασιζόμενοι, ἰσχυρίσθημεν ἄνωτέρω, ὅτι ἡ ἀστική τάξις ἐμφανίζεται πρώτη ἐκμεταλλευομένη πολιτικῶς καὶ ἐν μεγάλῃ κλίμακι τὴν πρόοδον τῆς τυπογραφίας. Ἡ «Gazette de France» δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς παρατηρήσεως ταύτης, διότι — ὡς ἐλέχθη ἤδη — ἀπετέλεσε φαινόμενον μεμονωμένον καὶ περιορισμένης σχετικῶς ἐπιδράσεως. Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἀστική τάξις ἐνεφανίσθῃ ὡς ἡ πρώτη κοινωνική τάξις, τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξις συνεδέθη πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ φαινομένου τῆς κοινῆς γνώμης, τοῦτο ὀφείλεται ὄχι μόνον εἰς τὸν ἰδιαιτέρον τῆς τάξεως ταύτης χαρακτῆρα — περὶ οὗ εἰδικῶς ἐπραγματεύθημεν ἄνωτέρω —, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν λόγον, ὅτι πρώτη αὐτὴ ἐξεμεταλλεύθη εἰς μεγάλην κλίμακα τὸν παράγοντα τῆς ἐφημερίδος, παράγοντα, ἄνευ τοῦ ὁποίου εἶναι ζήτημα, εἰς τὸ ἦτο γενικῶς δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ λάβῃ τὴν ἔκτασιν, ἣν ἔχει λάβῃ σήμερον, τὸ φαινόμενον τῆς κοινῆς γνώμης.

58.—Ἐρωτᾶται ἤδη: Ποία εἶναι εἰδικώτερον ἢ σχέσις τοῦ τύπου, τῆς ἐφημερίδος πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην; Εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀντιμετωπίζεται τὸ ἐρώτημα τοῦτο, γεννῶνται συνήθως διαφωνίαι. Ὑπάρχουν οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι ἡ ἐφημερίς δημιουργεῖ καὶ κατευθύνει τὴν κοινὴν γνώμην. Ἄλλοι ὑποστηρίζουν ἀντιθέτως, ὅτι ἡ ἐφημερίς εἶναι ἄπλοῦν ὄργανον τῆς κοινῆς γνώμης, συμμορφοῦται δηλαδὴ ἁπλῶς εἰς τὰς ἐπιταγὰς τῆς κοινῆς γνώμης. Ἐκεῖνο, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κατ' ἀρχὴν ἀμφιβολία, εἶναι τοῦτο: ὅτι ὁ τύπος, διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν, διὰ νὰ ἐπηρεάσῃ ἔστω τὸ κοινόν τοῦτο, πρέπει νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸ κοινόν, πρέπει νὰ κατέλθῃ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὸ ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον συμβολίζει τὸν μέσον ὅρον τῆς πνευματικῆς ὄντοτης τοῦ κοινοῦ τούτου. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν παρατήρησιν ταύτην ὡς ὀρθήν, τότε τὸ ἄνωτέρω τεθὲν πρόβλημα λαμβάνει διάφορον ὅλως μορφήν, αἱ περὶ τοῦτο δὲ ἀναφυόμεναι διαφωνίαι παύουν νὰ ἔχουν τὸν συνήθως ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὰς θεμελιώδη χαρακτῆρα. Ἐξηγούμεθα: εἴτε θεωρήσωμεν τὴν ἐφημερίδα δημιουργοῦσαν καὶ κατευθύνουσαν τὴν κοινὴν γνώμην, εἴτε θεωρήσωμεν τὰς ἐπιταγὰς ταύτης ὡς ἐπικρατεστέρας καὶ τὴν ἐφημερίδα συμμορφουμένην ἁπλῶς εἰς αὐτάς, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπικοινωνήσῃ ἡ ἐφημερίς μετὰ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ της χωρὶς συμβιβασμοὺς καὶ ὑποχωρήσεις, χωρὶς νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ ἐπίπεδον, τὸ ὁποῖον — ὡς ἐλέχθη καὶ ἄνωτέρω — ἐκπροσωπεῖ τὸν μέσον ὅρον τῆς πνευματικῆς ὄντοτης.